

KONFERENCJA NAUKOWA „UNBOXING OBRAZÓW. WPŁYW ARCHIWÓW AUDIOWIZUALNYCH I FOTOGRAFICZNYCH NA KULTURĘ”, WARSZAWA, 27 PAŹDZIERNIKA 2021 R.

Konferencja „Unboxing obrazów. Wpływ archiwów audiowizualnych i fotograficznych na kulturę” odbyła się 27 października 2021 r. w Centrum Edukacyjnym Instytutu Pamięci Narodowej im. Janusza Kurtyki „Przystanek Historia” w Warszawie. Była trzynastym z serii corocznych spotkań organizowanych przez pion archiwalny IPN z okazji Światowego Dnia Dziedzictwa Audiowizualnego UNESCO. Słowo wstępne do jej uczestników skierował Tomasz Stempowski – kierownik Sekcji Opracowywania Dokumentacji Audiowizualnej Archiwum IPN, który prowadził to spotkanie.

Konferencję otworzył prezes Instytutu dr Karol Nawrocki. Podkreślił, że w swoim doświadczeniu zawodowym miał wielką przyjemność funkcjonowania w sektorze muzealnym i może powiedzieć z pełną odpowiedzialnością, iż zna siłę obrazu i rozwiązań audiowizualnych. Przywołując fotografię, eksponowaną w australijskim muzeum w Canberze, przedstawiającą moment ścięcia australijskiego ochotnika Leonarda Siffleeta przez japońskiego żołnierza, stwierdził: „To zdjęcie oddaje więcej emocji niż wszystkie rozwiązania technologiczne, muzeologiczne i też dziesiątki napisanych książek, bo wywołuje pewną emocję, wrażenie, które skłania do tego, abyśmy tę wiedzę zgłębiali i chcieli ją rozpoznać. Wykorzystanie narzędzi audiowizualnych i fotograficznych to wielkie zadanie dla opowiadania historii w XXI wieku”.

Otwarcie konferencji przez prezesa IPN dr. Karola Nawrockiego, Warszawa, 27 X 2021 r. Fot. Mikołaj Bujak (IPN)

Następnie głos zabrał prof. Michał Kleiber – przewodniczący Polskiego Komitetu ds. UNESCO. Podkreślił, że z wielką satysfakcją odnotowuje zaangażowanie Instytutu Pamięci Narodowej w organizację obchodów Światowego Dnia Dziedzictwa Audiowizualnego. Zaznaczył, iż prowadzenie debaty na temat istotnych zagadnień dotyczących zachowania tego dziedzictwa jest w naszym dzisiejszym społeczeństwie niezwykle ważne. Wskazał, że w powodzi różnych treści, które do nas docierają – często fałszywych lub niesprawdzonych, a niekiedy świadomie dezinformujących – odwoływanie się do materiałów pochodzących z wiarygodnych źródeł jest absolutnie fundamentalne. Dlatego musimy wszyscy wkładać wielki wysiłek w to, aby właśnie te materiały, pochodzące z archiwów czy muzeów, były źródłem, które będzie szeroko wybierane przez obywateli i będzie odgrywać niezwykle ważną rolę w obiegu informacji i osiągnięć kultury. Na koniec wystąpienia prof. Kleiber dodał, że hasło tegorocznych obchodów, ogłoszone przez UNESCO – „Twoje okno na świat”, znakomicie wpisuje się w misję, która dzisiaj przed nami stoi.

Wystąpienie przewodniczącego Polskiego Komitetu ds. UNESCO prof. Michała Kleibera, Warszawa, 27 X 2021 r. Fot. Piotr Życieński (IPN)

Jako pierwsza w panelu konferencyjnym referat zatytułowany „Pokazać ukryte. Fotografie i filmy w działalności naukowej i popularyzatorskiej Archiwum IPN” wygłosiła dyrektor pionu archiwalnego Instytutu Marzena Kruk. Wskazała, iż przechowywane w IPN materiały fotograficzne i audiowizualne pochodzą przede wszystkim z trzech źródeł. Są to dokumenty po komunistycznym aparacie bezpieczeństwa PRL, źródła odziedziczone po Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu oraz archiwalia pozyskane w wyniku współpracy z instytucjami polonijnymi, bibliotekami, muzeami, a także dzięki projektowi Archiwum Pełne Pamięci. Wśród zgromadzonych archiwaliów znajduje się ok. 40 mln fotografii, 2509 j.a. filmów i 2749 j.a.

nagrań audio. Chociaż zbiory audiowizualne stanowią niewielki fragment zasobu IPN (łącznie liczy on 93 km bieżące), są one ogromnej wagi. Pracownicy archiwum nieustannie dążą do udostępnienia ich społeczeństwu. Zadania w zakresie popularyzacji zasobu Archiwum IPN prelegentka podzieliła na trzy obszary: działalność wydawnicza i wystawiennicza, aktywność w przestrzeni Internetu oraz spotkania bezpośrednie z dokumentem, filmem czy zdjęciem, np. warsztaty archiwalne dla nauczycieli, uczniów i studentów; warsztaty dla filmowców i fotografików; Noce Muzeów; dni otwarte dla młodzieży czy promocje filmów. Marzena Kruk podkreśliła, że zbiory archiwalne IPN to w zdecydowanej większości materiały, które powstały jako tajne i z zasady miały takimi pozostać. Często dotyczą najtrudniejszych i najbardziej drastycznych aspektów ludzkiej egzystencji. Zdjęcia i materiały wytworzone przez „bezpiekę” są dowodami ich zbrodniczej działalności.

**Wystąpienie dyrektora Archiwum IPN Marzeny Kruk,
Warszawa, 27 X 2021 r. Fot. Piotr Życieński (IPN)**

Dyrektor Żydowskiego Instytutu Historycznego Monika Krawczyk wygłosiła referat pt. „Obrazy zagłady. Fotografie z Archiwum Ringelbluma”. Tytułowe Podziemne Archiwum Getta Warszawy, zwane archiwum Ringelbluma, zostało wpisane na listę UNESCO „Pamięć Świata” jako zabytek światowego dziedzictwa. Jest unikalnym zbiorem dokumentów stanowiących jedno z najważniejszych świadectw Zagłady. Są to materiały zebrane przez polskich Żydów zamkniętych w getcie warszawskim, którzy postanowili udokumentować swoją tragiczną rzeczywistość. Kolekcję Ringelbluma zakopano tuż przed rozpoczęciem wielkiej akcji deportacyjnej z 22 lipca 1942 r. w piwnicach szkoły, która to po upadku powstania w getcie została zrównana z ziemią przez Niemców. Z całej grupy znajdującej lokalizację archiwum ocalały tylko dwie osoby, w tym Rachel Auerbach, która aktywnie uczestniczyła w odzyskiwaniu zbioru. Odnalezione

archiwum zawiera: 35 370 stron, 764 relacji, dzienników i wspomnień, 380 teczek dokumentów urzędowych, 120 opracowań naukowych, 88 utworów literackich, 76 fotografii, 54 tytuły prasy konspiracyjnej.

**Wygłoszenie referatu przez dyrektor ŻIH Monikę Krawczyk,
Warszawa, 27 X 2021 r. Fot. Piotr Życieński (IPN)**

W drugim panelu konferencyjnym referat „Zbiory fotograficzne i audiowizualne w działalności kulturalnej Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku” wygłosili dwaj przedstawiciele tej instytucji. Kierownik Działu Zbiorów Muzeum II WŚ Wojciech Łukaszun opowiadał o zbiorach fotograficznych placówki. Muzeum obecnie posiada 58 493 eksponaty i ok. 13 000 fotografii. Dodatkowo dysponuje ono zbiorem ok. 300 fotografii w formie cyfrowej, które zostały pozyskane jako licencje. Tematyka zgromadzonych zdjęć jest różna. Jednym z dominujących zagadnień jest kampania wrześniowa 1939 r. Dużą część zbiorów Muzeum stanowią fotografie dotyczące Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Niezwykle istotne są również fotografie ukazujące losy ludności cywilnej w czasie wojny. Wśród zdjęć na licencji warto wymienić zbiór propagandowych fotografii dotyczących Armii Czerwonej, autorstwa sowieckiego korespondenta i fotografa Arkadija Szajcheta. Pokazują one teren Pomorza Gdańskiego oraz Prus Wschodnich w czasie walk w 1945 r.

W drugiej części gdańskiego wystąpienia Waldemar Kowalski – kierownik Działu Dokumentacji Filmowej Muzeum II WŚ, omówił zbiory audiowizualne placówki. Duży nacisk kładziony jest w pracy Muzeum na tworzenie notacji filmowych ze świadkami historii. Instytucja zgromadziła dotychczas 631 notacji, z czego: 494 to notacje własne, 76 – profesjonalne zapisy filmowe otrzymane jako spuścizna po nieistniejącej już Fundacji Filmowej Armii Krajowej oraz 61 – nagrania zakupione od dr. hab. Zbigniewa Wawra. Z uwagi na fakt, że Muzeum przedstawia historię II wojny światowej, nie

może skupiać się wyłącznie na historii z polskiej perspektywy. Dlatego notacje własne były wykonywane w różnych częściach świata. Nagrania wykorzystywane są m.in. na wystawie głównej, ale można się z nimi zapoznać także poprzez portal Historia Mówiona, uruchomiony przez Muzeum. Zawiera on 91 notacji ze świadkami historii oraz 39 audycji radiowych i 17 krótkich form filmowych.

W następnej kolejności wystąpili przedstawiciele Muzeum Fotografii w Krakowie z referatem pt. „Ciągłość archiwum. Muzeum Fotografii jako przestrzeń mediacji wizualnych”. Marek Janczyk – kustosz z Działu Fotografii i Technik Fotograficznych, na wstępie pokrótce omówił działalność instytucji oraz posiadane kolekcje. Nawiązując do historii konstruowania kolekcji muzealnych, prelegent zaznaczył, że pierwsze zbiory fotograficzne powstawały głównie w oparciu o kryteria historyczno-estetyczne. Na ogół jesteśmy do nich przyzwyczajeni i funkcjonują one w tzw. powszechnej świadomości społecznej. Dopiero w latach siedemdziesiątych XX w. w związku ze zmianami społeczno-kulturowymi uwidoczniły się odwołania do społecznej funkcji fotografii pochodzącej z archiwum prywatnego bądź społecznego. Z chwilą pojawienia się obrazów archiwalnych nastąpił powrót do historii i z końcem lat dziewięćdziesiątych XX w. wykształciła się w środowiskach muzealnych refleksja o randze tej historii długodystansowej dla rozumienia interpretowania zagadnień fotograficznych. Według referenta dotychczasowe strategie prezentacji fotografii nie odpowiadają współczesnej świadomości odbiorców. Konieczne jest zatem ukształtowanie nowych kryteriów i atrakcyjnych systemów komunikowania się wizualnego, które powinny zastąpić tradycyjne, linearne ukazywanie historii.

Kierownik Działu Inwentarzy Natalia Fyderek przeszła do praktycznej strony działalności Muzeum Fotografii w Krakowie. Instytucja została powołana w 1986 r. jako kontynuacja prywatnego muzeum fotografii istniejącego przy Krakowskim Towarzystwie Fotograficznym. Ciągłość przejawiała się w przejściu części zbiorów Towarzystwa, jak również w objęciu stanowiska pierwszego dyrektora przez Władysława Klimczaka. Funkcję tę sprawował do 1990 r., kiedy to drogi Muzeum i Towarzystwa się rozeszły. W 2017 r. Muzeum otrzymało od gminy miejskiej Kraków zadanie rozpoznania i opracowania zbioru Krakowskiego Towarzystwa Fotograficznego, które zostało przejęte na własność Skarbu Państwa. Wstępnie jego zasób szacowany jest na kilkaset tysięcy obiektów. Składają się na niego przede wszystkim zbiory fotograficzne, w tym m.in. spuścizny po kilku znanych fotografach: Władysławie Wachulskim, Józefie Rosnerze czy Walerym Rzewuskim. Istotny zbiór stanowią zdjęcia wojenne, harcerskie i kolekcje fotografii atelierowej, amatorskiej, albumów rodzinnych oraz fotografii prasowej. W 1977 r. władze Towarzystwa Fotograficznego skierowały komunikat do społeczeństwa, w którym zachęcały do przekazywania fotografii do nowo utworzonej instytucji. W wyniku kolejnych przeprowadzek zbiory uległy częściowej dezintegracji, przez co niektóre kolekcje utraciły swoją spójność. Rozpoznanie tego zasobu będzie procesem trwającym wiele lat.

W trzeciej części konferencji dr Agnieszka Kudelka z Ośrodka Karta przedstawiła za pośrednictwem połączenia *on-line* referat „*Hackathon* historyczny jako «narzędzie» przetworzenia i przepracowania historii lokalnej w oparciu o źródła”. Podzieliła się w nim swoimi doświadczeniami z pracy nad projektem nawiązującym do historii i życia mieszkańców miasteczka Mordy w latach 1918–1939. Efektem tego innowacyjnego przedsięwzięcia – w zamyśle jego auterek (referentki oraz Sylwii Żółkiewskiej i Ewy Drygalskiej) – miał być prototyp filmu interaktywnego. Do *hackathonu* zgłosiło się ponad 100 chętnych, spośród których wybrano 30 osób. Głównym partnerem meryto-

rycznym wydarzenia zostało Laboratorium Narracji Wizualnych: vnLab przy Szkole Filmowej w Łodzi. Przygotowywany film wymagał dużej liczby elementów wizualnych. *Hackathon* odbył się na przełomie maja i czerwca 2020 r. i miał formę spotkań *on-line*. Celem projektu było zbadanie możliwości, które daje film interaktywny jako narzędzie edukacji historycznej młodzieży, oparty na materiałach archiwalnych dotyczących relacji w polsko-żydowskiej społeczności w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. Zwycięskie prace można zobaczyć na portalu <http://uczycieszhistorii.pl/>. Pierwsze miejsce w konkursie zajął zespół Cewet Tow, który zaprezentował projekt: „Nina_inna historia”. Jest to interaktywna opowieść o nastolatkach z przeszłości, który ma formę serialu fabularnego zamieszczonego na Instagramie.

Następnie Karolina Puchała-Rojek z Muzeum Warszawy wygłosiła referat pt. „Artysta w archiwum. Perspektywa instytucjonalna”. Liczący ok. 200 000 obiektów zbiór fotografii stanowi jedną z największych kolekcji w Muzeum Warszawy. Jednymi z najważniejszych tematów w omawianym zasobie są wojna, zniszczenia i odbudowa. Głównym elementem wystawy Muzeum jest tzw. gabinet fotografii. Autorem jego koncepcji jest Mikołaj Groszperre. Zdjęcia są powieszane bardzo gęsto w układzie geometrycznym. Stanowią rodzaj rozsypanej układanki i nie mają podpisów. Aby je odnaleźć, należy podejść do książki umieszczonej w centralnej części wystawy. W zamysle „gabinet fotografii” miał być przede wszystkim emanacją zbiorów fotografii, które miały opowiadać o stolicy i jej historii. Ta idea bardzo mocno odchodzi od znanej zasady muzeów narracyjnych i daje zwiedzającym bardzo dużą dowolność w oglądaniu obrazów. Zaproszenie artysty do współpracy i oddanie mu jako rodzaj swoistej materii twórczej zbiorów fotografii muzealnej było niewątpliwie bardzo odważnym krokiem ze strony placówki. Wymagał on przełamania pewnych trendów i sprawia, że inaczej patrzymy na zbiór fotografii. Jednak zdjęcie bez podpisu, który identyfikuje miejsce, osobę czy datę, dla wielu widzów może tracić na wartości. Podczas referatu zostało przedstawione wiele przykładów wyjmowania przez artystów obiektów fotograficznych ze zbiorów i całkowitego zmieniania ich znaczeń oraz kontekstów.

W wystąpieniu zatytułowanym „Reżyser filmów dokumentalnych, czyli zmora historyków”, reżyser i operator filmowy Tomasz Wolski opowiedział o swojej pracy nad filmami, które zrealizował w oparciu m.in. o materiały archiwalne Instytutu Pamięci Narodowej. Prelegentowi – bardziej od dokumentu historycznego – bliższy jest gatunek *found footage*, w którym wybiera się pewne elementy i tworzy osobne dzieło. Zgodnie z tą zasadą powstały dwa ostatnie filmy Wolskiego: *Zwyczajny kraj* i *1970*. Reżyser do pozyskanych w Archiwum IPN materiałów audiowizualnych Służby Bezpieczeństwa – w celu uzyskania swojej narracji – często dogrywał brakujące dźwięki czy sceny filmowe w stylistyce charakterystycznej dla materiałów operacyjnych „bezpieki”. Zastosowane rozwiązanie miało pomóc widzom poczuć atmosferę przeszłości. W pierwszym przypadku autor z wybranych przez siebie fragmentów ułożył opowieść o kobiecie, która została zatrzymana i była przesłuchiwana przez funkcjonariusza SB. Drugi film przedstawia natomiast wydarzenia na Wybrzeżu. Kanwą do powstania tego projektu były nagrania telefoniczne polityków i pracowników MSW, którzy dzwonili do swoich podwładnych na Wybrzeżu i koordynowali przebieg wydarzeń. Główni bohaterowie, których słyszymy w tych rozmowach, zostali przedstawieni w filmie w postaci animowanych lalek.

Ostatni referat – „Różne rzeczy, które mogą być przypadkowe. O pracy nad książką *How to Look Natural in Photos*”, wygłosili kuratorzy z wrocławskiego środowiska

artystycznego Beata Bartecka i Łukasz Rusznica. Prelegentka przybliżyła kulisy pracy nad tytułowym albumem. Publikacja ta składa się wyłącznie ze zdjęć znalezionych w archiwach IPN. Pierwszą wspólną pracą twórców książki była wystawa przygotowana w oparciu o zdjęcia ze zbiorów Instytutu pt. „Jak fotografować? Wystawa zdjęć z archiwum IPN”. W 2019 r. razem z Łukaszem Rusznicą złożyli wniosek we wrocławskim oddziale IPN, w którym zawarli, że interesują ich wszystkie obszary i konteksty związane ze zdjęciami. Autorów intrygowały ładne obrazy, np. zajmujące pod względem kompozycji, światła, emocji i pewnej historii. Następnie mieszały wątki i patrzyli na zbiór fotograficzny jako całość. W kolejnym etapie w galerii „Miejsce przy Miejscu” została wykorzystana przestrzeń, aby pracować na fotografiach w bardziej dosłowny sposób i wybrać do albumu 200 zdjęć. Książka zawsze ma swoją specyfikę, funkcjonuje jako obiekt. Dlatego praca z osobą, która przygotowywała zdjęcia do druku była kluczowa, tym bardziej że dotyczyła ona różnorodnego materiału i kolorystyki oraz zdjęć niejednolitej jakości. Drukując album, autorzy chcieli uzyskać pewnego rodzaju spójność.

W drugiej części referatu fotograf, a zarazem kurator wrocławskiej galerii „Miejsce przy Miejscu” Łukasz Rusznica na przykładzie sekwencji zdjęć opowiedział o pracy nad wyborem fotografii do prezentowanego albumu *How to Look Natural in Photos*. Podkreślił, że autorzy albumu nie myśleli o tych obrazach jako o fotografiach, czyli dokumentach historycznych. Skupiono się na tym, jak obraz działa na odbiorcę i jak oddziaływają one między sobą. W swoim wystąpieniu Łukasz Rusznica prezentował wiele przykładów sekwencji obrazów ze swojej książki. Myśląc o zdjęciu w takim kontekście jako o obrazie, nie mamy filmu, dźwięku czy innego elementu, który może taką ścieżkę interpretacyjną podać. Autorzy albumu nie starali się bowiem budować ścieżki interpretacyjnej tylko pole interpretacji. W takim sensie obraz zawsze będzie wymykał się próbom jego kontrolowania. Odbiorcy, oglądając tę książkę i patrząc na zawarte w niej zdjęcia, bardzo często stają się też jej częścią i elementem gry spojrzeń. Autorzy stworzyli publikację artystyczną i z tej perspektywy na nią patrzyli. Referent podkreślił, że obraz i zdjęcie nie są tym samym. Na zakończenie swojego wystąpienia wystosował apel, aby szanować obraz, bo on także jest nośnikiem informacji. Bez względu na to, jakie zdjęcia są wybierane przez historyków do prezentowania odbiorcom, to należy pamiętać, że typowane są także jakiegoś obrazy, które będą funkcjonowały poza ich podpisami oraz kontekstami historycznymi. Jeżeli obrazy te z punktu widzenia artystycznego nie zostaną przemyślane, będą nudne albo słabo wydrukowane, to przestaną mieć dla odbiorcy znaczenie.

W części dyskusyjnej prelegenci odpowiadali na liczne pytania. Na koniec przebieg spotkania podsumowała dyrektor Archiwum IPN Marzena Kruk. Podkreśliła, że zgromadzone zbiory archiwalne tylko wtedy dotrą do społeczeństwa, jeżeli będą mogły być szeroko udostępniane. Przyczynić się do tego mogą także takie projekty, jak te przedstawione na konferencji. Osoby zainspirowane tymi przedsięwzięciami artystycznymi być może zechcą sięgnąć po materiał oryginalny znajdujący się w zasobie AIPN. Konferencja była transmitowana na żywo na internetowym kanale IPNtv. Całość obrad została nagrana i podzielona na trzy części. Zapis wideokonferencji dostępny jest pod następującymi adresami: <https://www.youtube.com/watch?v=1kcRLYGJYcI>, <https://www.youtube.com/watch?v=-aMBodTrsiU>, <https://www.youtube.com/watch?v=80cLcf2yqEI>.

Paweł Zielony

ORCID: 0000-0002-0721-527X